

SZEMLE

ÉRTÉKORIENTÁCIÓK ÉS ÉRTÉKVÁLTOZÁSOK A NÉMET FIATALOKNÁL

A kilencvenes évek elején a müncheni Német Ifjúsági Intézet egy kutatási projektet indított „Ifjúság és politika” címmel. A hat éven át tartó vizsgálat¹ eredményeit egy tanulmánykötetben jelentették meg, amelynek címe részben magára a projectre is utal: „Ifjúság és demokrácia Németországban”. A tanulmánykötet értékrend-vizsgálatra vonatkozó részei az elméleti hipotézisek metodológiai alapoottságával tárják fel a német fiatalok értékorientációjának változását, és adnak leírást azokról a folyamatokról, amelyek az ezredforduló végén a német újragesztést követően zajlottak és váltak meghatározóvá. A tanulmánykötet utal azokra a kiemelkedő, elsősorban értékorientációs különbségekre, amelyek az ország nyugati és keleti részén élő fiatalokat külön-külön jellemzik. A kötetben Martina Gille e témában íródott tanulmányát emelném ki elsősorban, amely az értékorientációk többdimenziós megjelenésének elméleti hátterét mutatja be az elvégzett vizsgálatok tapasztalatain keresztül.

A szerző kiindulási pontja egy klasszikus társadalmi szerepértelmezés, mely szerint az emberek a huszadik század végére egyre inkább felszabadulnak az ipari társadalom szociális formáitól, mint az osztály, réteg, család; s az individuum vagy elmagányosodik, elveszti a biztonságérzetét, vagy pedig növekszik az egyéni választás szabadsága. Az ifjúsági életkorszak megváltozása ezekkel a társadalmi változási folyamatokkal függ össze szorosan. A hagyományos értékek felbomlanak, s maguk a családok is veszítenek összetartó erejükből, értékükből. Az ifjúsági életszakasz időtartama is megnő azáltal, hogy az iskolai korszak meghosszabbodik. Ez a 60-as évektől jellemző változás. Szintén erősíti a hagyományos értékrendek felbomlását, hogy nincsen szigorúan meghatározva, mikor váljon az ember függetlenné. Nincsenek időhatárok, ezáltal nő az indivi-

dualizáció. Az értékváltozás már a generációs kapukat is átlépi, hiszen mintegy „áthagyományozó” értékorientáció-változás is érzékelhető, sőt, a fiatalok min-taadó szerepe is fokozatosan nő generációjukon belül és azon kívül is. A másik kérdés, hogy az értékváltozás egy vagy többdimenzióban van jelen?

Az értékrendváltozás vitája a hetvenes évek elején kezdődött Ronald Inglehart kezdeményezésére, aki „az értékek csendes forradalmának” nevezte a változásokat (Inglehart, R. 1971: *The Silent Revolution in Europe*). A nyugat európai társadalmakban összességében is be-következett egy értékrendváltás, ami abban nyilvánult meg, hogy a materiális javak vesztek értékükből a posztmateriális értékek javára. A hagyományos értékeket képviselő személyek számára a gazdasági érvényesülés és a biztonság iránti igény kielégítése a fontos, miközben a posztmateriális értékeket követők az önmegvalósítást és a politikai értékek, a politikai cselekvésminták felvállalását tűzték célul. Inglehart szerint az értékrend megváltozását a gazdasági fellendülés váltotta ki, ami a második világháború után és azóta minden nyugati társadalomban jelen van.

Ezek után az anyagi igények kielégítése egyre magától értetődőbbé vált, ezért tudtak új igények születni. Ennek ellenére Inglehart nem vitatja a materiális értékek társadalmi súlyát sem. Az értékrendváltást a szükséglet- és szocializációs teóriákkal állítja párhuzamba. Szükséglet-elmélete arra a maslow-i teóriára épül, amely az emberi szükségletek hierarchiáját írja le. Maslow szerint az identitás kérdése az alapvető fiziológiai és pszichológiai szükségletek (éhség, szomjúság, oltalom, biztonság, szeretet, elismerés, tudás, megértés) kielégítése után vetődik fel. A szükségletek ezen osztályát a hiányérzet működteti, mellyel szemben áll önmagunk megvalósításának igénye. Kielégítésének lényege, hogy a személy azzá váljon, akivé adottságainál fogva válhat, feltéve, hogy autonóm módon választ. A posztmateriális igények akkor fognak megszületni, ha az

1 A kutatás mintája: 16 és 29 év közötti, németországi fiatalok és fiatal felnőttek. A vizsgálat célja mindenekelőtt az ifjúsági érték- és politikai orientációk felmérése volt, amelyben vizsgálták a fiatalok családi hátterét, képzettségét és foglalkoztatási életútját is. A kötet mindemellett választ próbál keresni a fiatalok demokrácia-értelmezésére és nemzeti identitására is.

anyagi vágyak már kielégülnek. Inglehart másik, szocializációs hipotézise arra mutat rá, hogy a növekedés fázisában a gazdasági körülmények a mérvadók a stabilabb szükséglet- és értékorientációk kialakításához. Az értékorientáció változása összefüggésben van a társadalmi szerepekkel, a viselkedésminták változásaival.

Helmut Klages, Willi Herbert és Gisela Maag Ingleharttal szemben éles kritikát fogalmazott meg. Inglehart számára az egyéni értékek hierarchikusan épülnek fel. Ennél fogva az értékek változása egy „zéró értékű játszma”. Tehát a kétpólusú értékrendszer mindig egymástól függően mozdul el. Ha a posztmateriális értékek jelentősebbé válnak, akkor a materiális értékeknek értelemszerűen csökken az értéke. A különböző értékek egyensúlya e teória alapján nem lehetséges. Ezt támasztja alá az a vizsgálat, melyben a megkérdezetteknek politikai célokat kellett rangsorolni, de nem tudták egyformán besorolni ezeket.

Inglehart kritikussai másban látják az értékváltozás okát. Inglehart a fejlett ipari társadalmak gazdasági prosperitásaiban látja azokat, míg kritikussai a modernizációs folyamatokat tekintik a változásokat leginkább befolyásoló tényezőnek.

A „kötelesség és elfogadás” fogalmi dimenziójából Klagesék új megközelítésbe helyezték az értékváltozás folyamatát. A kötelesség és elfogadás értékdimenziói magába foglalják nemcsak a feyelem, az alkalmazkodás és a konvencionális értékeket, hanem az engedelmes állampolgár szerepére való törekvést is. Ezzel ellentétben az önkifejezésre való törekvés magában foglalja a hedonista és individualista komponenseket csakúgy, mint a véleménynyilvánítást és a politikai szerepvállalást. Az értékváltozás folyamata Klagesnél – Ingleharttal ellentétben – nem elsődleges az értékek besorolásánál. Az önkifejezés értékei nem szükségszerűen épülnek a kötelesség és elfogadás rendszerére. Lényegében véve elképzelhető egy érték-koegzisztencia is, egyfajta együttlétezése az értékeknek, ami nem más, mint a tradicionális értékek változatlan megbecsülése, mely mellett jelentést nyernek az individuális értékek. A hangsúly az értékek hasonlóságán van. Az értékaspektusok különválnak az egyéni és a társadalmi folyamatok leírásakor.

Klages empirikus úton bizonyította, hogy bizonyos népcsoportok számára a kötelesség és elfogadás az egyik oldalon, az önmegvalósítás másik oldalon lehet egyszerre fontos, vagy nem fontos is, ha a megkérdezetteknek lehetőséget adnak arra, hogy az értékeket egymástól függetlenülértékkel leírt besorolási skálán elhelyezzék el fontosságuk szerint. Azaz ugyanúgy létezhet értékshintézis, mint értékvesztés.

Maag 1991-ben szintén kidolgozott egy vizsgálatot az értékorientáció független választási értékeinek felmérésére. Vizsgálatában kimutatta a különböző értékek össze-

egyeztethetőségét is. A teljesítménynek és az önmegvalósításnak kölcsönösnek és nem kizárónak kell lennie.

Egy olyan állapotot kell elképzelni, ahol a létező értékek, adott esetben a hagyományos értékek érvényesek maradnak, illetve át- vagy újraértékelődnek a létszintek és a hozzájuk tartozó szerepminták különbözősége által.

Az értékek koncepciója, különösen az értékorientáció kutatásakor, arra irányult, hogy megfeleljen a következő kérdésekre: milyen szerepet játszanak ma az individuális minták a fiataloknál és a fiatal felnőtteknél? Különbözik-e egymástól a nyugat- és keletnémet fiatal?

A kutatási módszer egy jellemző modell szerint épül fel. A megkérdezetteknek egy megadott listáról kellett értékelniük a felsorolt 18 elemből álló fogalmi csoportokat egy tízpontos skálán. A 18 elemű értéklistát 7 értékcsoportha osztották a teoretikus előfeltevések alapján. A hét értékcsoportha következő volt: 1. önmegvalósítás 2. kritikai hajlam 3. kötelesség/elfogadás 4. teljesítmény 5. materializmus 6. hedonizmus 7. proszocialitás/felelősségtudat. Az önmegvalósítás és a kritikai hajlam egymással egy részkategóriát alkot, csakúgy, mint a kötelesség/elfogadás, a teljesítmény és a materializmus. Az utolsó két kategória, a hedonizmus és a proszocialitás/felelősségtudat, szintén külön-külön részegységként definiálódik. Az így négy értékcsoportha álló struktúra négy faktort jelöl. Az önkifejezés, a konvencionális, a hedonizmus, és a proszocialitás faktorát.

A vizsgálatból kiderült, hogy a hagyományos élettervezések egyre kevésbé elfogadottak. Ehelyett az individuális, vagy alternatív életformákat részesítették előnyben. Az önkibontakoztatási szokások, az individualizáció erősödését – különösen a fiatalabb generációnál – kapcsolatba hozták a közösségi érdekérvényesítés folyamatosan csökkenő képességével.

A vizsgálat előfeltevése szerint az egyes értékaspektusok fontosságának megítélése különbözőképpen alakul a kelet- és nyugatnémet fiataloknál. Az előfeltevést több szempontból is megerősítették a kutatási eredmények. 10-es skálaértéken a 8,9 és 10 pont előfordulási aránya a nyugatnémet fiataloknál 63,1%; a keletnémeteknél pedig 70%, legalább 10 fogalmat jelölve. Egyedül a 10-es skálaértéket vizsgálva és 10 fogalmat értékelve nyugaton 10,2%; míg keleten 17% a válaszadók aránya. A keletnémet fiatalok tehát hajlamosabbak az értékek szintézisére, mint nyugatnémet társaik. Az értékshintézis itt elsősorban csak az egymással látszólag szembenálló értékterületek kombinációja a megkérdezettek értékorientációja alapján, a szintézis minőségének és hatásának figyelembe vétele nélkül. A válaszadók egy nagy része egy értékterületet jelöl ki a többi csekély mértékű választásával szemben, így kialakít egy saját, individuális értékhierarchiát. Erre mutat az a ská-

ladifferencia, amelyre a hat és kilenc pont között legalább egyszer értékelt kettő, vagy több értékelem aránya utal, ami 40,7% a nyugat-, és 49,6% a keletnémet fiataloknál.

A vizsgálatban megkérdezett fiatalok nagy hajlandóságot mutatnak arra, hogy látszólag ellentétes értékekhez kötődjenek. Az önkibontakoztatás és a konvencionális szoros összefüggnek egymással. Egy fogyasztói-jóléti társadalomban az önmegvalósítás kapcsolatban áll a materialista és a hedonista értékekkel is. A teljesítményorientáltság nem zárja ki az önmegvalósításra való törekvést sem. A hedonizmus csak addig játszik kiemelt szerepet, míg szoros kapcsolatot mutat az önkifejezéssel és a kritikai hajlammal, de semmiképpen sem utal összefüggésre a proszociális orientációval. Míg a proszociális magatartás ily módon az önkifejezéssel és a konvencionálisizmussal is együtt jár, addig a hedonisztikus értékek nem kötődnek a közösségorientációkhoz. A hedonizmus, mint értékorientáció, bizonyos értelemben magában foglal egy egoista vagy utilitarista individualizmust. Bizonyos értékmin-ták dominanciája a német fiatalok körében azt feltételezi, hogy az önkifejezés értéke mindenekelőtt a magasan képzettek és a képzésben részt vevő, családalapítás előtt álló fiatalok körében magas.

A tradicionális értékek a fiatalok és a fiatal felnőttek körében kevésbé jelentősek. A tradicionális orientációjú fiatalok gyakrabban rendelkeznek alacsonyabb, formális képzési nívóval. Akkor választják a tradicionális értékeket, amikor már dolgoznak, vagy családjuk van. A konvencionális értékek a keletnémet fiatalok számára fontosabbak, mint nyugati kortársaiknak. Az erősödő tradicionáliszmus az új szövetségi államban kapcsolatban áll a modernizációs folyamattal, ami a nyugati és keleti részen különbözően zajlik.

Az új szövetségi államban a fiatalokra jellemző az erősebben szabályozott és megrövidült ifjúsági korszak, szemben nyugati kortársaikkal, akik a különböző útkezeseket a kezdeti időszakban és az elkövetkezendőkben is erősebb individuális döntéseknek rendelik alá.

A két országgrész fiataljai ily módon valóban jelentősen eltérő értékorientációt képviselnek. Itt is bebizonyosodtak a hipotetikus álláspontok az értékek változásának irányait illetően; egyre inkább a változások többdimenziós folyamatára utalnak, sőt, az értékstiz-tézis fogalmának megalapozásával távolabb is mutatnak valamelyest.

(Jugend und Demokratie in Deutschland; Hrsg: Ursula Hoffmann-Lange, Opladen 1995.)

Matiscsák Attila

EMBERI ÉS/VAGY TÁRSADALMI TŐKE

Az OECD oktatással foglalkozó kiadványokkal kapcsolatban az olvasók már megszokhatták, hogy az elemzések egyik kulcsfogalma az emberi tőke. Az elemzések jelentős részét teszik ki azok, amelyek az emberi tőkébe történő befektetés megtérülésével foglalkoznak, s ezzel az oktatás gazdasági összefüggéseit, az oktatás gazdasági növekedéséhez való hozzájárulását támasztják alá. Egy nemrégiben megjelent kiadvány egy másik fogalmat emel az emberi tőke mellé: a társadalmi tőkét. Az emberi tőke szerepe a társadalmi és gazdasági fejlődésben már régóta képezi viták és elemzés tárgyát – különösen annak a pontos hatását, hozzájárulásának mértékét illetően a társadalmi fejlődéshez és a gazdasági növekedéshez. Az utóbbi években a társadalmi tőke iránti érdeklődés megélenkült, ezzel összefüggésben azok a kezdeményezések is, melyek azt igyekeznek feltárni, hogy a társadalmi kapcsolatok és egyéni jellemzők milyen mértékben játszanak szerepet a gazdasági aktivitásban és az emberi jólétben. A kiadvány az emberi és társadalmi tőke fogalmainak tisztázásához igyekszik hozzájárulni, jelentős mértékben empirikus tapasztalatokra, olyan kutatási eredményekre támaszkodva, melyek a kettő közötti kapcsolódási pontokat, összefüggéseket vizsgálják. A két fogalmat az a meggyőződés kapcsolja össze, hogy mindkettőn kulcsfontosságú elemek lehetnek a társadalmi és gazdasági folyamatok számos pozitív kimenete esetében, s hogy együttesen a jólét növekedéséhez járulhatnak hozzá. A munka első sorban az utóbbi felől igyekszik a két fogalom értelmezéséhez és összefüggéseinek feltárásához hozzájárulni. Célja a fogalmak tisztázása, s szerepük körvonalazása a velük kapcsolatos eddigi ismeretek, tapasztalatok alapján a fenntartható gazdasági fejlődésben.

A jelentés szerzői Tom Healy és Sylvan Coté, John F. Helliwell és az OECD jelentős közreműködésével (University of British Columbia, Canada). A jelentés szakértők és OECD országképviselők találkozóinak munkájára épül, a munkát koordináló testületek közreműködésével. A kiadvány négy fejezetből áll. Az első az előtérbe kerülő társadalmi és gazdasági megfontolásokat tárgyalja, a második az emberi tőkével, a harmadik a társadalmi tőkével kapcsolatos összefüggéseket tekinti át, az utolsó az ezekkel összefüggő oktatáspolitikai következtetéseket vonja le és a további kutatási irányokat jelöli ki.

A kormányok és társadalmak, miközben a gazdasági fejlődés útját keresik, egyre inkább tudatában vannak annak természeti és társadalmi környezetre gyakorolt hatásának: a társadalmi egyenlőtlenségeknek, a kirekesztés és kirekesztődés új formáinak, az élet minőségének stb. Az 1997-es nemzetközi értékutatás (World Values Study) eredményei azt sugallják, hogy egy bizo-